Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti (ATMU)
Günel İsaxanova Nazim qızı
isakhanova.gunel@gmail.com
Tel. 099 309 08 98

SOSİAL RİSKLƏRİN İDARƏ EDİLMƏ PRİNSİPLƏRİ

XÜLASƏ

Məqalədə sosial risklərin idarə edilmə prinsipləri hüquqi kontekstdə öyrənilir. Sosial risklərin idarə edilməsinin xüsusiyyətləri, digər məsələlərlə yanaşı, onun prinsipləri – sosial risklərdən müdafiə məqsədinə nail olmaq üçün idarəetmə subyektlərinin əməl etməli olduğu əsas tələblər vasitəsilə əsaslandırıla bilər. Sosial risklərin idarə edilməsi prosesinin təşkilinin əsasını təşkil edən prinsiplər bir sistem təşkil edir. Nəticə sosial risklərin idarə edilməsi prinsiplərinin hüquqi prinsiplərlə əlaqəsi haqqında əsaslandırılır ki, bu da sosial risklərin idarə edilməsinin fərdi prinsiplərinin bərabərlik və ədalətin ümumi hüquqi prinsipləri, eləcə də sosial təminat hüququnun sektoral prinsipləri (məsələn, sosial təminatın universallığı) ilə əlaqəsinin nümunələri ilə nümayiş etdirilir. Sosial risklərin idarə edilməsi prinsipləri də məcburi sosial sığorta haqqında qanunvericilikdə olduğu kimi, onların birbaşa normativ konsolidasiyası vasitəsilə hüquqi ifadəsini tapır. Sosial risklərin idarə edilməsi prinsiplərinin nəzərə alınması sosial təminatın hüquqi tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılmasına kömək edə bilər.

Açar sözlər: *sosial risk, idarəetmə, idarəetmə prinsipləri, sosial təminat prinsipləri, hüquqi prinsiplər, sosial təminat hüququnun prinsipləri.*

GİRİŞ

Risk anlayışı uzun müddət nəzəri biliklərdə və praktiki idarəetmə fəaliyyətində mühüm yer tutur. İnsan icmalarının təkcə təbii amillərdən deyil, həm də insan fəaliyyətindən qaynaqlanan getdikcə artan təhlükələrlə üzləşdiyini dərk etmək nisbətən yaxınlarda (V. Bek tərəfindən "risk cəmiyyəti" konsepsiyasının yaranması və E. Giddens, N. Luhman və başqaları kimi müəlliflərin əsərləri ilə əlaqədar) baş vermiş, lakin artıq müəyyənləşmişdir. Risk faktorlarının öyrənilməsi müxtəlif bilik sahələrində həyata keçirilir və müxtəlif tədqiqat metodlarından istifadəyə əsaslanır. Eynilə, risklərin hesablanması və proqnozlaşdırılması üsulları da fərqlidir. Bu və ya digər metodologiyanın seçimi riskin xarakteri ilə bağlıdır və bəzi risk növləri digərlərinə nisbətən daha proqnozlaşdırıla biləndir. Təbii proseslər nəticəsində yarana biləcək risklər, insanların yaratdığı risklərdən fərqli proqnozlaşdırma üsullarını tələb edir. Tədqiqatçıların və idarəetmə praktikantlarının artan marağına səbəb olan risk növlərindən biri sosial risklərdir. Ən ümumi mənada sosial risklər həm təbii, həm də antropogen müəyyən hadisələrin insanlar və ya insan icmaları üçün mənfi nəticələri kimi başa düşülməlidir. Sosial risk anlayışı birmənalı deyil və əlavə aydınlaşdırma tələb edir. Sosial risklərin proqnozlaşdırılması mühüm nəzəri və praktiki problemdir. Bu məqalənin məqsədi sosial risklərin proqnozlaşdırılması problemini təhlil etməkdir, bunun üçün sosial risk anlayışını və əlaqəli anlayışları, sosial risklərin əsas amillərini və sosial risklərin proqnozlaşdırılması üsullarını öyrənmək lazımdır.

ƏSAS HİSSƏ

Müasir cəmiyyətdə həyat müxtəlif risklərlə əlaqələndirilir, onların sayı və dərəcəsi artmağa meyllidir. Bu silsilədə insanın bioloji növ kimi xüsusiyyətləri (məsələn, qocalma, çoxalma və s.), cəmiyyətin sosial-mədəni sistem kimi fəaliyyəti (sosial təbəqələşmə, differensiallaşma, inteqrasiya, sosial rolların yerinə yetirilməsi və s.) ilə bağlı yaranan və iqtisadi cəhətdən əvvəlcədən müəyyən edilən sosial risklər tutur.

Sosial təminat hüququ elmində sosial risklər adətən qanunun sosial ödənişlərin, müavinətlərin və ya xidmətlərin göstərilməsini əlaqələndirdiyi hüquqi faktlar kimi şərh olunur. Bunlara ənənəvi olaraq müəyyən yaşa çatmaq, xəstəlik, əlillik, ailə başçısını itirmək, uşaq böyütmək, işsizlik daxildir ki, bunlar əsas beynəlxalq hüquqi aktlarda insanın özündən asılı olmayan səbəblərə görə dolanışıq imkanlarının itirilməsi ilə əlaqələndirilir [1].

Sadalanan həyat vəziyyətlərinin mənfi sosial nəticələri sosial təminat sistemində kompensasiya edilir. Lakin bu, sosial riskdən effektiv müdafiə üçün kifayət deyil və bu, sırf retrospektiv ola bilməz. O,

həmçinin digər funksiyaları da yerinə yetirməli, xüsusən də sosial riskin qarşısının alınmasını təmin etməlidir, bunun nəticəsində müxtəlif vasitələr kompleksi əsasında həyata keçirilə bilər: iqtisadi, psixoloji, təşkilati, pedaqoji, hüquqi və s. Bu və ya digər dərəcədə bütün bu vasitələr sosial risklərin idarə edilməsi prosesində istifadə olunur. Bu proses insanların davranışına və sosial münasibətlərinə təsir, sosial risklərin strukturunun müxtəlif elementlərinə – risk faktorlarına, sosial riskli hadisə və onun nəticələrinə vasitəçilik etməklə, onların baş verməsinin qarşısını almaq və ya nəticələrini kollektiv və şəxsi səylərin birləşməsi əsasında kompensasiya etmək yolu ilə sosial risklərdən qorunmaq məqsədi daşıyır.

Sosial risklərin idarə edilməsinin mahiyyəti və onun effektivliyinin artırılmasının mümkün yolları sosial risklərin idarə edilməsi prinsiplərinin nümunəsindən istifadə etməklə nümayiş etdirilə bilər. Onlar bu cür risklərdən müdafiə məqsədlərinə nail olmaq üçün idarəetmə subyektləri - fiziki şəxslər, dövlət, ailə və digər sosial institutlar tərəfindən riayət edilməli olan fundamental tələbləri əks etdirir.

Göstərilən prinsiplər əsasında sosial risklərin idarə edilməsi prosesi onun müxtəlif mərhələlərində təşkil olunur, məsələn, sosial risklərdən müdafiə məqsədinin müəyyən edilməsi və onun əhatə etdiyi vəzifələrin dəqiqləşdirilməsi; idarəetmə qərarlarının hazırlanması; ümumi, sonra isə fərdiləşdirilmiş idarəetmə qərarlarının qəbulu və həyata keçirilməsi və onların effektivliyinin qiymətləndirilməsi. Bu baxımdan, sosial risklərin idarə edilməsi prinsipləri üç əsas qrupun fərqləndirilə biləcəyi bir sistem təşkil edir: [2].

1. sosial risklərin idarə edilməsinin məqsədini əks etdirən prinsiplər;
2. sosial risklərin idarə edilməsi subyektlərinin dairəsini və onların hüquqi statusunun xüsusiyyətlərini əks etdirən prinsiplər;
3. sosial risklərin idarə edilməsi prosesini xarakterizə edən prinsiplər və bu prosesdə istifadə olunan üsullar.

Sosial risklərin idarə edilməsinin məqsədi belə risklərdən qorunmaq olduğundan, bu prinsiplərin birinci qrupu sistemə və belə müdafiənin əhatə dairəsinə əsas tələbləri ifadə edənlərdən ibarətdir. Bunlara aşağıdakılar aid edilə bilər:

Cədvəl 1.

1	**sosial risklərdən müdafiə miqyasının artırılması**
2	riskin müxtəlif struktur komponentlərinə təsirin optimallaşdırılması
3	insan ehtiyaclarının sıralaması nəzərə alınmaqla sosial risklərdən təminatlı müdafiə
4	sosial risklərdən çoxsəviyyəli müdafiə
5	belə mühafizənin vaxtında aparılması
6	sosial risklərdən müdafiənin təmin edilməsi şərtlərinin dəqiqliyi və reallığı

Sosial risklərdən müdafiə miqyasının artırılması prinsipi getdikcə mürəkkəbləşən sosial münasibətlər və həm bütövlükdə bəşəriyyət, həm də ayrı-ayrı ölkələrin və regionların əhalisi üçün yeni qlobal çağırış və təhdidlərin yaranması kontekstində aktualdır.

Sosial risklərdən müdafiə miqyasının artırılması prinsipinin təzahürü həm də artan risklərin əhatə olunması və onların nəticələrinin ödənilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsidir.

Müxtəlif risk komponentlərinə təsirin optimallaşdırılması prinsipi ilk növbədə profilaktik tədbirlərin işlənib hazırlanmasını, sosial riskin qarşısının alınmasının nəticələrini kompensasiya etməkdən daha üstünlüyünü nəzərdə tutur. Bu yanaşma ilk növbədə sağlamlığın itirilməsi və ya iqtisadi fəaliyyətdən gəlir əldə edə bilməməsi ilə bağlı sosial risklərə aiddir. Beləliklə, iqtisadi fəaliyyətdən gəlir əldə edə bilməməsi ilə bağlı sosial risklərin qarşısının alınması variantları arasında ixtisar olunan işçilərin ixtisasartırma kursunu, dövlət məşğulluq xidmətinin xidmətlərinin çeşidinin genişləndirilməsini və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını, məşğulluğun atipik formalarının inkişafını və s.

İnsan ehtiyaclarının sıralanması nəzərə alınmaqla sosial risklərdən təminatlı müdafiə prinsipi o deməkdir ki, əsas, həyati ehtiyaclara təsir edən sosial risklər kompensasiyasız qala bilməz. Söhbət zəmanətli müdafiədən getdiyi üçün bu halda sosial risklərin idarə edilməsinin subyekti mütləq dövlətdir.

İnsanların bu cür risklərdən müdafiəyə dair sosial gözləntiləri sosial təminat hüququ şəklində ifadə olunur. Sosial təminatı təmin edən subyekt müvafiq orqan və ya qurumların təmsil etdiyi dövlətdir. Sosial təminat üçün əsas olan sosial risklər beynəlxalq hüquqi aktlarda və Konstitusiyada rəsmiləşdirilir ki, bu da o deməkdir ki, dövlət vətəndaşları bu və ya digər formada və insanların əsas həyati ehtiyaclarını sosial cəhətdən məqbul səviyyədə təmin etməyə imkan verən miqdarda sosial təminat verməklə belə risklərin kompensasiyasını öz üzərinə götürməyə borcludur [2].

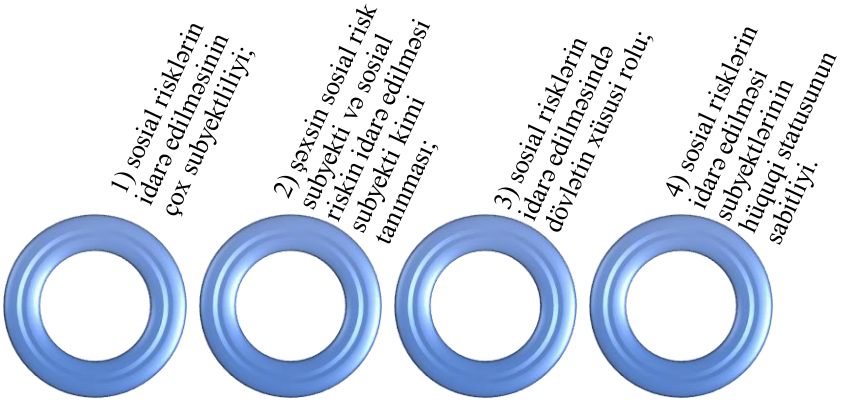
Əgər insan özünü sosial risklərdən daha yüksək səviyyədə müdafiə etməyə çalışırsa və bunun üçün maddi imkanı varsa, o, qeyri-dövlət subyektlərinin xidmətlərinə müraciət edə, yaxınlarının dəstəyinə arxalana bilər və s. Sosial risklərdən çoxsəviyyəli müdafiə prinsipinin həyata keçirilməsi məhz buradan başlayır ki, bu da ideal olaraq sosial risklərin mənfi nəticələrinin kompensasiyasının effektiv mexanizmlərinin yaradılmasına töhfə verə bilər.

Sosial risklərdən vaxtında müdafiə prinsipi sosial risklərin idarə edilməsinin digər prinsipləri ilə sıx bağlıdır. O, bu sahədə idarəetmə qərarlarının qabaqcadan hazırlanmasını və operativ icrasını nəzərdə tutur: sosial risklərin proqnozlaşdırılması, onların müxtəlif maraqlı tərəflər arasında bölüşdürülməsi, nəticələrinin kompensasiyası və s.Fakt budur ki, sadalanan idarəetmə tədbirlərinin və qərarlarının həyata keçirilməsi vaxt tələb edir. Məsələn, sosial riskin rəsmiləşdirilməsi qanunun qəbulu və ya müqavilənin bağlanması yolu ilə həyata keçirilir ki, bu da öz növbəsində müəyyən edilmiş tələblərə və müddətlərə əməl olunmasını nəzərdə tutur. Bu, qanunvericilik prosesi üçün ən xarakterikdir, nəticəsi sosial təminat sistemində müəyyən sosial risklərə görə kompensasiya haqqında qanunun qəbulu olmalıdır.

Sosial risklərin vaxtında idarə olunması həm də onların nəticələrinin operativ şəkildə aradan qaldırılması deməkdir. Bunun üçün hüquq-mühafizə prosedurlarının dəqiq tənzimlənməsi və həyata keçirilməsi tələb olunur, bunun nəticəsində müəyyən sosial ödənişlərin təyin edilməsi, sosial müavinətlərin və ya xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı idarəetmə qərarları qəbul edilir.

Sosial risklərin səmərəli idarə olunması üçün onlardan müdafiənin təmin edilməsi şərtlərinin (sığorta stajına və pensiya əmsalına malik olmaq, müəyyən edilmiş sığorta haqlarının ödənilməsi, müvafiq fəaliyyətin həyata keçirilməsi və s.) dəqiq müəyyən edilməsi və normativ hüquqi aktda və ya müqavilədə qeyd edilməsi, həmçinin real həyata keçirilməsi ilə xarakterizə olunması da vacibdir. Əks halda sosial riskdən qorunma illüziyaya çevrilir və bu sahədə idarəetmənin məqsədinə nail olunmur.

Sosial risklərin idarə edilməsinin subyektlərinin spektrini və onların hüquqi statusunun xüsusiyyətlərini əks etdirən prinsiplərə aşağıdakılar aid edilə bilər: [3].

Şəkil 1. Sosial risklərin idarə edilməsinin subyektlərinin spektrini və onların hüquqi statusunun xüsusiyyətlərini əks etdirən prinsiplər

Sosial risklər ictimai həyatın demək olar ki, bütün sahələrini əhatə etdiyindən, onlardan müdafiə geniş xarakter daşıyır və müxtəlif subyektlərdən gələ bilər. Bu qurumlar nəticələrini kompensasiya etmək öhdəliyini qəbul edərək sosial riskləri öz üzərinə götürə, sosial riskin hallarının ekspertizasını həyata keçirə, müəyyən fəaliyyət sahələrində nəzarət və nəzarət həyata keçirə, sosial risklərin idarə edilməsi ilə bağlı mübahisələri həll edir.

NƏTİCƏ

Qeyd etmək lazımdır ki, sosial risklərin proqnozlaşdırılması sosial reallığın müxtəlif səviyyələrində həyata keçirilə bilər ki, bu da müxtəlif üsullardan istifadəni zəruri edir. Sosial risklərin idarə edilməsi və proqnozlaşdırılması ayrı-ayrı müəssisə, ayrı-ayrı məhəllə, ayrı-ayrı sənaye səviyyəsində və ya region, dövlət, bir sıra dövlətlər səviyyəsində və hətta qlobal miqyasda həyata keçirilə bilər. Tam əminliklə demək olar ki, müasir dinamik cəmiyyətlərdə risklərin qarşısının alınması tədbirləri institusional xarakter alıb və sosial həyatın müxtəlif sahələrini əhatə edir ki, bu da müasir cəmiyyətlərin riskli cəmiyyətlər kimi səciyyələndirilməsini bir daha təsdiqləyir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Holzmann, Robert; Lynne Sherburne-Benz; Emil Tesliuc (May 2003). "Social Risk Management: The World Bank Approach to Social Protection in a Globalizing World" (PDF). World Bank. Retrieved April 6, 2014.
2. Воронин Ю.В. Социальные риски // Большая российская энциклопедия. URL: https://bigenc.ru/c/sotsial-nye-riski-e7f4f2- (дата обращения - 15.09.2023)
3. Федорова М. Ю., Истомина Е. А. Управление социальными рисками: правовой анализ // Вопросы управления. 2014. №5 (11) - URL: https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-sotsialnymi-riskamipravovoy-analiz (дата обращения: 18.09.2023).

Azerbaijan Tourism and Management University (ATMU)
Günel Isakhanova Nazim
isakhanova.gunel@gmail.com
Tel. 099 309 08 98

PRINCIPLES OF SOCIAL RISK MANAGEMENT

ABSTRACT

The article studies the principles of social risk management in a legal context. The features of social risk management can be justified, among other things, by its principles - the basic requirements that management entities must comply with in order to achieve the goal of protection from social risks. The principles that form the basis of the organization of the social risk management process form a system. The conclusion is based on the relationship of the principles of social risk management with legal principles, which is demonstrated by examples of the relationship of individual principles of social risk management with general legal principles of equality and justice, as well as sectoral principles of social security law (for example, the universality of social security). The principles of social risk management, as in the legislation on compulsory social insurance, find their legal expression through their direct normative consolidation. Taking into account the principles of social risk management can help increase the efficiency of the legal regulation of social security.

Keywords: *social risk, management, management principles, social security principles, legal principles, principles of social security law.*

Азербайджанский университет туризма и менеджмента (АТМУ)

Гюнель Исаханова Назим
isakhanova.gunel@gmail.com
Телефон. 099 309 08 98

ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫМИ РИСКАМИ

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются принципы управления социальными рисками в правовом контексте. Специфика управления социальными рисками может быть обоснована, в том числе, через его принципы — основные требования, которым должны следовать субъекты управления для достижения цели защиты от социальных рисков. Принципы, положенные в основу организации процесса управления социальными рисками, образуют систему. Вывод основан на взаимосвязи принципов управления социальными рисками с правовыми принципами, что демонстрируется примерами взаимосвязи отдельных принципов управления социальными рисками с общеправовыми принципами равенства и справедливости, а также отраслевыми принципами права социального обеспечения (например, всеобщностью социального обеспечения). Принципы управления социальными рисками находят правовое выражение и путем их прямого нормативного закрепления, например, в законодательстве об обязательном социальном страховании. Учет принципов управления социальными рисками может способствовать повышению эффективности правового регулирования социального обеспечения.

Ключевые слова: *социальный риск, управление, принципы управления, принципы социального обеспечения, правовые принципы, принципы права социального обеспечения.*